

کاش
رزق و روزگار

بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه
مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم

الْعِلْمُ خَزَائِنٌ وَمَفَاتِيحُهُ السُّؤَالُ، فَاسْأَلُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَإِنَّهُ
تُؤَجَّرُ أَرْبَعَةٌ، السَّائِلُ وَالْمُتَكَلِّمُ وَالْمُسْتَمِعُ وَالْمُحِبُّ لَهُمْ.

دانش همانند گنجینه‌هایی است که کلیدهای
آنها پرسش است. پس بهر سید- خداوند شما را رحمت کند-
که در این بین چهار تن اجر برند:
آنکه می‌پرسد و گوینده و شنونده و دوستدار ایشان.

تحف العقول عن آل الرسول عليه السلام، ج ۱، ص ۴۱

پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و شبهات
یکی از اساسی‌ترین وظایف حوزه‌های علمیه است.

کاهش رزق و روزی پرسمان دینی (۴۶)

بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه
مرکز ملی پاسخگویی به سوالات دینی

کاهش رزق و روزی

پژوهشگر | حجت الاسلام علی انجم شعاع

مصصح | حجت الاسلام رضا عطایی مرغملکی

ناظر | حجت الاسلام جواد مرادی

چاپ اول | مهر ۱۴۰۱

فهرست مطالب

مقدمه.....	۶
۱. عوامل اخلاقی کاهش رزق.....	۸
۲. عوامل بهداشتی کاهش رزق.....	۲۰
۳. عوامل معنوی کاهش رزق.....	۳۱
۴. اعمال کاهنده رزق.....	۴۰
کتابنامه.....	۵۰

مقدمه

مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مفتخر است در طی سالیان متمادی با بهره‌گیری از کارشناسان متخصص و باتجربه و با رویکرد تخصصی در امر پاسخگویی، در رشته‌های قرآن و حدیث، کلام و اعتقادات، تاریخ، اخلاق و تربیت، مشاوره و احکام شرعی، میلیون‌ها پرسش از سوی اقشار مختلف جامعه را پاسخ گفته است. پاسخگویی مکتوب این مرکز، به‌عنوان باسابقه‌ترین بخش پاسخگویی، با رسالت «پاسخگویی مطلوب به سؤالات ویژه»، عهده‌دار تولید محتوای غنی و منطبق با اصول علمی تحقیق در عرصه پاسخ به سؤالات دینی است که با توجه به توصیۀ مقام معظم رهبری حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای حفظه الله تعالی، بر آن شد تا مجموعه پرسش و پاسخ‌ها را به صورت محصولات متعددی در قالب کتاب و نرم‌افزار ارائه کند.

از آنجایی که مسئله رزق و روزی، همواره از دغدغه‌ها و پرسش‌های پُر بسامد مردم از این مرکز بوده و اهمیت ویژه‌ای برای مخاطبان دارد؛ بر آن شدیم مجموعه پرسش‌های این مسئله را حول محور

عوامل افزایش و کاهش رزق و روزی دسته بندی کرده و به صورت کتاب الکترونیک در اختیار مخاطبین قرار دهیم.

اثر حاضر با عنوان « کاهش رزق و روزی » در دوران ریاست مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدجواد اصغری تهیه شده است. رویکرد بخش مکتوب در تدوین این مجموعه رعایت اختصار در تعداد سؤال و ارائه پاسخ جامع و مستند است.

در پایان از کارشناسان محترم پاسخگو و تمامی افرادی که در انتشار این مجموعه نقش ایفا کرده‌اند تشکر و قدردانی می‌کنم.

مدیر بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه

جواد مرادی

۱. عوامل اخلاقی کاهش رزق

پرسش:

مسائل اخلاقی از جمله مواردی است که در دین اسلام توصیه‌های متعددی درباره آن وجود دارد، بر اساس روایات رعایت نکردن کدام یک از مسائل اخلاقی در رزق و روزی تأثیر می‌گذارد و سبب کاهش و بی‌برکتی می‌شود؟

پاسخ:

مقدمه:

در آموزه‌های اسلامی سفارش زیادی بر اخلاق‌مداری و رفتار مناسب با دیگران وجود دارد. همچنین در احادیث معصومان علیهم‌السلام عواقبی برای رعایت نکردن این آموزه‌ها بیان شده است. یکی از نتایجی که در این احادیث برای رعایت نکردن مسائل اخلاقی بیان شده، کاهش رزق و روزی و کم شده برکت از زندگی افراد است. در ادامه برخی عوامل اخلاقی که موجب کاهش برکت در زندگی و کم شدن رزق می‌شوند بیان خواهند شد.

۱. بد اخلاقی

نداشتن رفتار مناسب با دیگران و بد اخلاقی موجب تنگی روزی می‌گردد. امیرالمؤمنین علیه‌السلام در حدیثی می‌فرمایند:

«مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاقَ رِزْقُهُ»^۱ هر کس بداخلاق باشد روزی اش تنگ می شود.»

البته بداخلاقی فقط دعوا کردن نیست و مواردی که در ادامه می آید، همه از مصادیق اخلاق بد هستند.

۲. خیانت کاری

از عوامل اخلاقی کاهش رزق می توان به خیانت کاری نام برد. در حدیثی از امام کاظم علیه السلام آمده است که:

«الْخِيَانَةُ وَالْكَذِبُ يُجْلِبَانِ الْفَقْرَ»^۲ خیانت و دروغ گویی باعث فقر می شوند.» در مقابل، آموزه های اهل بیت علیهم السلام به ما یاد می دهند که امانت داری موضوعی است که افزایش رزق را به دنبال دارد.^۳

در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله چنین نقل شده است:

«الْأَمَانَةُ تَجْلِبُ الرِّزْقَ وَالْخِيَانَةُ تَجْلِبُ الْفَقْرَ»^۴ امانت داری موجب افزایش رزق و خیانت کاری موجب فقر می شود.»

نکته دیگر این که خیانتی که موجب کم شدن رزق می شود، فقط در امانت

۱. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۴۳۱.

۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۴۰۳.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۲، ص ۵۰۵، ح ۲.

۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۱۳۳، ح ۷.

نیست بلکه در حدیثی از امیرالمؤمنین علیه السلام آمده که هر نوع خیانتی موجب از بین رفتن برکت از زندگی افراد خواهد شد:

«إِذَا ظَهَرَتِ الْخِيَانَاتُ ارْتَفَعَتِ الْبَرَكَاتُ؛ وقتی خیانت‌ها ظاهر شد (زیاد شد) برکات نیز از میان می‌رود.»

۳. دروغ‌گویی

از دیگر عوامل اخلاقی کم شدن رزق و روزی، دروغ گفتن است. در روایتی از امام هفتم علیه السلام آمده است که دروغ‌گویی باعث ناقص شدن و کم شدن روزی می‌گردد.^۲ در روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام نیز فقر و فلاکت از تبعات عادت کردن به دروغ شمرده شده است:

«اعْتِيَادُ الْكِذْبِ يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۳ اعتیاد به دروغ‌گویی، فقر می‌آورد.»

قسم خوردن برخلاف حقیقت، از اقسام دروغ‌گویی است که سرنوشت آن نیز جز نداری چیزی نخواهد بود. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است:

«إِنَّ الْيَمِينَ الْكَاذِبَةَ تَذُرُ الدِّيَارَ بِلِقَاعٍ مِنْ أَهْلِهَا وَ تُورِثُ الْفَقْرَ فِي الْعَقَبِ؛^۴ قسم

۱. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۱۳۴، ح ۳۰۲۴.

۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۴۰۳.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۲، ص ۵۰۵، ح ۲.

۴. دیلمی، حسن بن محمد، أعلام الدین فی صفات المؤمنین، ص ۴۰۲.

دروغ و خلاف واقع سرزمین‌ها را به قحطی می‌کشاند و جز فقر چیزی به دنبال ندارد.»

۴. ناسپاسی

ناشکری از دیگر عوامل اخلاقی کم شدن رزق و روزی محسوب می‌شود. قرآن کریم در آیه ۱۱۲ سوره نحل قومی را ذکر کرده که به خاطر ناشکری، دچار فقر و فلاکت گردیدند:

«وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ؛

و خدا شهری را مثل زده است که امن و امان بود [و] روزی‌اش از هر سو فراوان می‌رسید پس [ساکنانش] نعمت‌های خدا را ناسپاسی کردند و خدا هم به سزای آنچه انجام می‌دادند، طعم گرسنگی و هراس را به [مردم] آن چشاند.»

در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام نیز کفران نعمت باعث از بین رفتن نعمت دانسته شده است.

«كُفِرَ التَّعْمَهُ مِنْ لَيْلِهَا وَ شُكِرَها مُسْتَدِيمَهَا؛^۱ ناسپاسی نعمت، از بین برنده آن است و شکر و سپاسگزاری، نعمت‌ها را پایدار می‌گرداند.»

۱. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و درر

۵. فحش دادن

از دیگر عوامل اخلاقی از بین رفتن رزق و برکت، بددهانی و فحش دادن است. در حدیثی از معصوم علیه السلام آمده است:

«مَنْ فَحَشَ عَلَىٰ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ نَزَعَ اللَّهُ مِنْهُ بَرَكَهَ رِزْقِهِ وَ وَكَلَهُ إِلَىٰ نَفْسِهِ وَ أَفْسَدَ عَلَيْهِ مَعِيشَتَهُ»^۱ هر کس به برادر مسلمانش فحاشی کند، خداوند برکت روزیش را از او برمی دارد و او را به خودش وامی گذارد و زندگی اش را تباه می کند.»

۶. حرص بودن

حرص زدن در زندگی و به خصوص در امور مالی از دیگر عوامل فقر شمرده می شود. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند:

«مَنْ أَدْرَعَ الْحِرْصَ أَفْتَقَرَ»^۲ هر کس که همیشه حرص بزند فقیر می شود.»

۷. نداشتن صبر

کم طاقتی و نداشتن صبر از دیگر موضوعاتی است که بر روزی انسان تأثیر مستقیمی دارد. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است:

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۳۲۶، ح ۱۴.

۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۴۵۴.

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيَحْرُمُ نَفْسَهُ الرِّزْقَ الْحَلَالَ بِتَرْكِ الصَّبْرِ، وَلَا يُزَادُ عَلَى مَا قُدِّرَ لَهُ؛»
 بنده به سبب بی‌صبری، خودش را از روزی حلال محروم می‌کند و بیشتر
 از روزی مقدر هم نصیبش نمی‌شود.»

۸. پرداختن به غناء (موسیقی)

از دیگر عوامل کاهش رزق، موضوع غناء است. غناء به معنای خوانندگی
 متناسب با مجالس لهو و لعب است. در روایتی آمده که فردی از امام
 صادق علیه‌السلام پرسید: یکی از دوستانم مرا به خانه‌اش دعوت کرد و
 در خانه او زنی خواننده بود که با آلات خوانندگی می‌نواخت و می‌خواند
 و ما تا صبح به این کار مشغول بودیم. امام علیه‌السلام فرمود: وای بر تو.
 آیا نترسیدی که مرگ تو را فرا بگیرد و تو در این حالت بمیری؟ این
 مجلس مجلسی است که خداوند به اهل آن نگاه نمی‌کند. غناء پست‌ترین
 چیزها در نزد خداوند است و بدترین چیز در بین مخلوقات است.
 همچنین غناء باعث فقر و نفاق می‌شود.^۲

بنابراین نه‌تنها خواندن غناء بلکه گوش دادن به آن نیز در فرهنگ اهل بیت
 علیهم‌السلام ناپسند بوده و عواقبی سخت در پی دارد.

۹. از بین بردن حق دیگران

توجه به حق دیگران از آموزه‌هایی است که در اسلام به آن اهمیت داده

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله، شرح نهج‌البلاغه (ابن ابی الحدید)، ج ۳، ص ۱۶۰.

۲. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم‌الاسلام، ج ۲، ص ۲۰۸.

شده و موضوع ظلم به عنوان یکی از بزرگ‌ترین گناهان شمرده شده است. در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله، این عمل موجب کم شدن روزی نیز دانسته شده است:

«مَنْ حَبَسَ عَنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ شَيْئًا مِنْ حَقِّ حَرَمِ اللَّهِ ۖ عَلَيْهِ بَرَكَهَ الرِّزْقِ إِلَّا أَنْ

يَتُوبَ؛^۱ هرکس حقی از حقوق برادر مسلمان خود را از او دریغ و باز دارد، خداوند برکت روزی را بر او حرام گرداند مگر آن‌که توبه کند.»

۱۰. فقر نمایی

فقر نشان دادن خود و دم زدن از ناداری موضوعی است که خود می‌تواند عاملی برای ناداری و فلاکت شود. در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است:

«مَنْ تَفَاقَرَ أَفْتَقَرَ؛^۲ کسی که دم از ناداری زند، نادر شود.»

در روایتی دیگر از امیرالمؤمنین علیه‌السلام نیز این آموزه وجود دارد که کسی که فقر خود را داد می‌زند، به صورت ناخواسته در حال جلب فقر و فلاکت به سوی خود است:

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۵، ح ۴۹۶۸.

۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، النص، ص ۴۲.

«إِظْهَارُ التَّبَاؤُسِ يَجْلِبُ الْفَقْرُ؛^۱ اظهار فقر و پریشانی، باعث جلب فقر می‌شود.»

۱۱. تنبلی

تنبلی و کسالت موضوعی است که در آموزه‌های دینی به آن توجه فراوان شده است. تنبلی نه تنها در امور معنوی ناپسند بوده، بلکه در امور مادی نیز مذموم واقع شده است. در روایتی از امام صادق علیه اسلام آمده است:

«مَنْ كَسَلَ عَنْ طَهْوَرِهِ وَ صَلَاتِهِ فَلَيْسَ فِيهِ خَيْرٌ لَأَمْرِ آخِرَتِهِ وَ مَنْ كَسَلَ عَمَّا يُصْلِحُ بِهِ أَمْرَ مَعِيشَتِهِ فَلَيْسَ فِيهِ خَيْرٌ لَأَمْرِ دُنْيَاهُ؛^۲ کسی که نسبت به پاکیزگی و نماز خود، تنبلی و کسالت ورزد، در او خیری برای آخرتش نیست و کسی که نسبت به انجام اموری که معاشش را اصلاح می‌کند تنبلی ورزد، در او خیری برای دنیایش نیست.»

در روایتی دیگر از این امام بزرگوار آمده است که کسی که در خانه بنشیند و فقط برای رزق خود دعا کند و هیچ تلاش و کوششی انجام ندهد، دعایش مستجاب نمی‌شود.^۳

۱. لیشی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (للشیخ)، ص ۷۰.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۸۵، ح ۳.

۳. همان، ج ۲، ص ۵۱۱، ح ۳.

همچنین در روایتی دیگر امام ششم علیه‌السلام تصریح کرده‌اند که کسالت و تنبلی در امور مادی و به‌خصوص معیشت، باعث سربار شدن فرد در جامعه خواهد بود.^۱

۱۲. داشتن نیت ناپسند

داشتن نیت فاسد و ناپسند در امور مادی و معنوی باعث بی‌برکتی در کار می‌شود. به عنوان مثال کسی که در هنگام کمک خود به دیگران، نیتی پلید دارد، نه تنها از فواید و مزایای آن عمل خود بهره‌ای نمی‌گیرد، بلکه این نیت ناشایست او باعث از بین رفتن برکت از زندگی‌اش می‌شود. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام آمده است:

«عِنْدَ فَسَادِ النَّيِّهِ تَرْتَفَعُ الْبِرْكَةُ»^۲ هرگاه نیت‌ها فاسد باشد، برکت از میان می‌رود.

۱۳. داشتن حیا و شرم نا به جا

شرم و حیا موضوعی است که می‌تواند پسندیده و هم ناپسند باشد. به‌عنوان مثال حیا داشتن در مقابل نامحرم از حیاء پسندیده و شرم برای پرسیدن مطلبی که نیاز و ضروری زندگی است از حیاء ناپسند شمرده می‌شود. در آموزه‌های دینی شرم ناروا از عوامل کاهش رزق شمرده شده است:

۱. همان، ج ۵، ص ۸۶، ح ۹.

۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۳۳۸، ح ۵۷۷۱.

«الْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرَّزْقَ؛^۱ حیای (بی‌مورد) از رزق جلوگیری می‌کند.»

۱۴. نفرین والدین

دعا والدین برای فرزند از تأثیر گزارترین عامل رشد وی و بالعکس، نفرین آن‌ها از بدترین اموری است که گریبان گیر اولاد خواهد شد. در روایتی از امام صادق علیه‌السلام فلاکت و بدبختی، از عواقب نفرین پدر و مادر شمرده شده است.

«أَيُّمَا رَجُلٍ دَعَا عَلِيَّ وَوَلَدَهُ أَوْرَثَهُ الْفَقْرَ؛^۲ هر مردی که فرزند خود را نفرین کند، فقر برایش به ارث گذارد.»

البته هیچ پدر و مادری بدون دلیل فرزند خود را عاق و نفرین نمی‌کند و چنین عملی نتیجه اخلاق و کارهای خود فرزندان است. در روایتی دیگر از پیامبر صلی‌الله علیه و آله لعنت شدن فرزند توسط پدر و مادر نیز از عوامل فقر در زندگی فرزندان دانسته شده است.^۳

۱۵. نداشتن قناعت

۱. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و درر

الکلم، ج ۱، ص ۷۱.

۲. ابن فهد حلی، احمد بن محمد، عده الداعی و نجاح الساعی، ص ۸۹.

۳. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۲۴.

ولخرجی و نداشتن قناعت از موضوعاتی است که مطابق روایات باعث فلاکت و فقر خواهد شد. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند:

«مَنْ قَنَعَ بِالْيَسِيرِ اسْتَعْنَى عَنِ الْكَثِيرِ وَ مَنْ لَمْ يَسْتَعْنِ بِالْكَثِيرِ افْتَقَرَ إِلَى الْحَقِيرِ؛^۱ کسی که به (مال) اندک قناعت کند، از (ثروت) بسیار (و زیاد) بی نیاز گردد و کسی که به بسیار بی نیاز نشود، به چیز اندک و پست نیازمند شود.» نداشتن برنامه ریزی در دخل و خرج نیز از دیگر عوامل مرتبط با زندگی مادی انسان ها است. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده:

«تَرَكَ التَّقْدِيرَ فِي الْمَعِيشَةِ يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۲ نداشتن برنامه ریزی در معیشت موجب به وجود آمدن فقر است.»

۱۶. بی عدالتی

عدالت محوری موضوعی اخلاقی است که همه جوامع بشری به دنبال آن هستند. در مقابل بی عدالتی کاری ناشایست است که عواقب زیادی در زندگی فردی و اجتماعی افراد به دنبال دارد. یکی از نتایج نداشتن عدالت، بی برکتی در میان زندگی افراد است. در روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است:

۱. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱، ص ۳۰۱.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۲، ص ۵۰۵، ح ۲.

«إِذَا حَكَمُوا بِغَيْرِ عَدْلِ ارْتَفَعَتِ الْبَرَكَاتُ؛^۱ وقتی که برخلاف عدالت حکم می‌کنید، برکات از (زندگی و جامعه شما) رخت برمی‌بندد.»

نتیجه:

اخلاق خوب باعث افزایش رزق و بدخلقی موجب کم شدن روزی می‌شود. بداخلاقی فقط دعوا کردن و آزار زبانی نیست، بلکه مواردی مانند خیانت‌کاری، دروغ‌گویی، ناسپاسی و فحش دادن از اخلاق بدی شمرده می‌شوند که در کاهش روزی انسان تأثیر گزار هستند. همچنین حریص بودن، نداشتن صبر، پرداختن به غناء و از بین بردن حقوق دیگران از دیگر اسباب کاهش برکت در زندگی شمرده می‌شوند؛ اما عوامل اخلاقی کم شدن رزق در همین موارد خلاصه نشده و فقر نمایی، تنبلی، داشتن نیت ناپسند، داشتن حیا و شرم نا به جا، نفرین والدین، نداشتن قناعت و بی‌عدالتی نیز از این موارد محسوب می‌شوند.

کلمات کلیدی: کاهش رزق، کم شدن روزی، بی‌برکتی در کار، منبع یابی حدیث.

۱. کراچکی، محمد بن علی، معدن الجواهر و ریاضه الخواطر، ص ۷۳.

۲. عوامل بهداشتی کاهش رزق

پرسش:

در دین اسلام به مسائل بهداشتی خیلی توصیه شده است، سؤال این است که آیا امور بهداشتی وجود دارد که رعایت نکردن آن‌ها سبب کاهش رزق و روزی شود؟

پاسخ:

مقدمه:

بهداشت موضوعی است که رعایت آن موجب سلامت فرد و جامعه شده و هزینه‌های مادی و معنوی بسیاری را کاهش می‌دهد. برخی از نکات بهداشتی علاوه بر تهدید سلامت جسم، در هزینه‌ها و شرایط مالی انسان نیز تأثیر دارند. در ادامه برخی از این عوامل بهداشتی که موجب بی‌برکتی و کم شدن رزق و روزی افراد می‌شوند، از میان روایات اهل بیت علیهم‌السلام ارائه خواهد شد.

۱. عوامل مرتبط با بهداشت خوردن و آشامیدن

شستن دست‌ها برای غذا خوردن از نکات بهداشتی است که همه بر آن اطلاع دارند. در احادیثی اشاره شده که نشستن دست‌ها در هنگام خوردن غذا از عوامل ایجاد فقر برای انسان است.^۱ رعایت نکردن این نکته‌ی بهداشتی می‌تواند موجب بیماری نیز شود.

نان غذای غالب انسان‌ها است. احترام به نان موضوعی است که در اسلام به آن اهمیت داده شده و روایاتی در مورد آن وجود دارد. در احادیثی بی‌احترامی به خرده‌نان‌های سفره و بی‌اعتنایی به آن از عوامل فقر شمرده شده است.^۲ شاید دلیل توصیه بر جمع‌آوری و مصرف خرده‌نان‌های سفره این باشد که این ذرات کوچک نان به‌مرور زمان در سفره می‌مانند و در اثر مصرف نشدن و ماندن، دچار آلودگی و کپک شده و حتی نان‌های تازه را نیز آلوده می‌کنند.

در روایتی دیگر از امام ششم علیه‌السلام نقل شده که: «قومی از اهالی ثرثار (همان قوم سبأ) در وفور نعمت زندگی می‌کردند، آن‌ها از مغز گندم نان تهیه می‌نمودند (ولی به قدری اسراف‌کار و ناسپاس بودند که) با همان نان‌ها محل مدفوع کودکانشان را پاک می‌نمودند، به‌گونه‌ای که از انباشتن همین نان‌های آلوده کوهی از نان به وجود آمده بود. مرد صالحی در حال

۱. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۱۲۴.

۲. همان.

عبور، زنی را دید که با نان محل مدفوع کودکش را پاک می‌کند، به آن زن گفت: «وای بر شما! از خدا بترسید تا مبادا خدا بر شما غضب کند و نعمتش را از شما بگیرد». آن زن در پاسخ به‌طور مسخره‌آمیز و مغرورانه گفت: «ما را از گرسنگی می‌ترسانی! تا هنگامی که ثنثار (آب پربرکت این سرزمین) جریان دارد، ما هیچ‌گونه ترسی از گرسنگی نداریم». طولی نکشید که خداوند بر آن هوس‌بازان و رفاه‌طلبان اسراف‌کار غضب کرد و آب مایه حیات از آن‌ها گرفته شد، آن‌ها قحطی زده شدند، کار به جایی رسید که همه اندوخته‌های غذایی‌شان تمام شد و مجبور شدند که به‌سوی آن‌نان‌های آلوده انباشته که مانند کوهی شده بود، هجوم ببرند و سر صف به‌نوبت بایستند تا از آن نان که جیره‌بندی شده بود، سهم خود را بگیرند.^۱

بستن درب ظرف آب و غذا از سفارش‌هایی است که در روایات به آن اشاره شده و برخی احادیث باز گذاشتن آن را موجب آلوده شدن به‌وسیله شیطان می‌داند.^۲ در احادیثی اشاره شده که بازماندن ظرف آب موجب فقر می‌شود.

«مما تُورثُ الْفَقْرَ... وَضِعُ أَوَانِي الْمَاءِ غَيْرِ مَغْطَاهِ الرَّؤُوسِ؛^۳ از عواملی که باعث فقر می‌شود، باز گذاشتن ظرف آب بدون پوشیدن درب آن است.»

۱. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، ج ۲، ص ۵۸۶.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۶، ص ۵۳۲، ح ۱۲.

۳. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۲۴.

باز ماندن درب ظرف غذا و آب احتمال آلودگی آن را در پی دارد و باعث بیماری خواهد شد؛ بنابراین رعایت این سه نکته‌ی بهداشتی (شستن دست قبل از غذا، جمع‌آوری و مصرف نان‌های مانده در سفره و بستن ظروف آب و غذا پس از مصرف) می‌تواند در جلوگیری از بیماری و کم نشدن رزق تأثیر گزار باشد.

۲. عوامل مرتبط با بهداشت لباس

برخی اعمال در ارتباط با لباس موجب کاهش رزق و روزی می‌شود. در روایتی از پیامبر صلی‌الله علیه و آله آمده است که گردگیری با لباس موجب ایجاد فقر در افراد است.^۱

به نظر می‌رسد با توجه به اهتمام دین اسلام به بهداشت و موضوع اسراف، منظور پیامبر صلی‌الله علیه و آله از لباس، لباس‌های غیر مندرسی است که هنوز قابل استفاده است، مگر نه استفاده از لباس‌های کهنه برای تمیز کردن خانه به نظر بدون مشکل می‌آید. استفاده از لباس‌های قابل استفاده برای گردگیری احتمال ابتلای افراد به بیماری را بالا می‌برد.

از دیگر عوامل مرتبط با لباس، خیاطی لباس در حالتی است که فرد لباس را پوشیده است. در روایتی از پیامبر صلی‌الله علیه و آله نقل شده که از عوامل ایجاد فقر، دوختن لباس در حال بر تن داشتن آن است.^۲ با جست

۱. همان، ص ۱۲۴.

۲. همان.

و جو در روایات دلیلی برای این موضوع یافت نشد اما شاید یکی از دلایل چنین سخنی، احتمال ایجاد جراحت توسط ابزارهای خیاطی بر بدن انسان بوده و به همین دلیل چنین عملی مورد نهی قرار گرفته باشد.

۳. عوامل مرتبط با بهداشت خواب

یکی از موضوعاتی که مشاوران در زمینه بهداشت خواب به آن می‌پردازند، زمان خوابیدن است. این موضوع در آموزه‌های دینی نیز مورد توجه بوده و اهل بیت علیهم‌السلام در روایاتی اشاره کرده‌اند که خوابیدن در دو وقت موجب کاهش رزق است. اولین موقع، خوابیدن بین طلوع فجر (اذان صبح) و طلوع آفتاب است. در روایتی آمده است:

«قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَوْمُهُ الْغَدَاهُ مَشُومُهُ تَطْرُدُ الرِّزْقَ وَ تَصْفُرُ اللَّوْنَ وَ تَقْبِحُهُ وَ تَغْيِرُهُ وَ هُوَ نَوْمٌ كُلُّ مَشُومٍ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقْسِمُ الْأَرْزَاقَ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ فَيَأْكُمُ وَ تِلْكَ النَّوْمَةُ؛^۱ خواب صبح (بین طلوع فجر تا طلوع خورشید) شوم است و باعث طرد رزق، زشتی و زردی چهره و تغییر آن می‌شود. خداوند، ارزاق را بین طلوع فجر تا طلوع خورشید تقسیم می‌کند. از خوابیدن در این هنگام پرهیز کنید.»

۱. ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۵۰۲، ح ۱۴۴۱.

در روایت دیگری از امام باقر علیه‌السلام درباره اوقاتی که برای خواب مناسب نیستند و موجب فقر می‌شود آمده است:

«النَّوْمُ بَيْنَ الْعِشَاءِ يَنْ يَحْرِمُ الرِّزْقَ؛ خواب بعد از غروب و قبل از وقت عشاء باعث محروم شدن از رزق است.»

۴. عوامل مرتبط با بهداشت منزل

برخی اسباب کاهش رزق مرتبط با بهداشت منزل هستند. بهداشت منزل از موارد مهم در زندگی است که باعث سالم ماندن افراد از برخی بیماری‌ها می‌گردد. در روایات آمده که تمیز کردن منزل موجب افزایش رزق و نظافت نکردن آن موجب فقر و نداری می‌شود. امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمودند:

«نَظَّفُوا أَفْنِيَّتِكُمْ مِنْ حَوْكِ الْعَنْكَبُوتِ فَإِنَّ تَرَكَهُ فِي الْبُيُوتِ يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۳ آستانه خانه‌های خود را از تار عنکبوت پاک کنید که تمیز نکردن آن در خانه‌ها فقر آورد.»

بنابراین گردگیری منزل و به‌خصوص تارهای عنکبوت راهی است که می‌توان برای جلوگیری از فقر در پیش گرفت. یکی دیگر از اسباب فقر

۱. همان، ج ۱، ص ۵۰۲، ح ۱۴۴۲.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۱، ص ۵۴، ح ۷۳.

۳. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، ج ۲، ص ۶۲۴.

و نداری، جاروب کردن خانه در هنگام شب است. در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است:

«(مما) تُورِثُ الْفَقْرَ... كُنْسُ الْبَيْتِ بِاللَّيْلِ؛^۱ از خصلت‌های کارهایی که موجب فقر می‌شود، جاروب زدن خانه در شب است.»

در روایات دلیلی برای جاروب نکردن خانه در شب نیامده است، اما شاید یکی از دلایل این باشد که چون شب زمان استراحت و آرامش است و گردوغبار تمیز کردن و جاروب کردن منزل افرادی را که در خانه در حال استراحت هستند دچار آلودگی و بیماری می‌کند، چنین عملی مورد نهی قرار گرفته است.

۵. عوامل مرتبط با بهداشت اجابت مزاج

برخی سبب‌های کاهش رزق و روزی مرتبط با بهداشت تخلی هستند. در ادامه مواردی از این موضوع ارائه می‌شود:

الف: دستشویی کردن در حمام

از دیگر عوامل مرتبط با اجابت مزاج که موجب نداری می‌شود، ادرار در حمام است. هرکدام از حمام و دستشویی مکان‌هایی مجزا هستند که بهداشت آن‌ها متفاوت است. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام آمده است:

۱. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۲۴.

«الْبَوْلُ فِي الْحَمَامِ يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۱ دستشویی کردن در حمام باعث ایجاد فقر می‌شود.»

ب: خوردن در دستشویی

یکی از آداب ناپسند، خوردن غذا در هنگام ورود به توالت است. متأسفانه برخی به دلیل عجله، با وجود داشتن لقمه غذایی در دهان، وارد دستشویی می‌شوند. این عمل موجب به وجود آمدن فقر در افراد می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این موضوع می‌فرمایند:

«أَنَّ الْأَكْلَ عَلَى الْخَلَاءِ يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۲ خوردن (غذا) در توالت باعث ایجاد فقر می‌شود.»

۶. عوامل مرتبط با بهداشت جنسی

برخی عوامل کاهش رزق و روزی در ارتباط با بهداشت جنسی هستند. در ادامه مواردی از این موضوع ارائه می‌شود:

الف: خوردن و آشامیدن در حال جنابت

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۲، ص ۵۰۵، ح ۲.

۲. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینییه، ج ۲، ص

در اسلام برای تطهیر از جنابت، غسل جنابت تعیین شده است و تا قبل از غسل انسان ناپاک و بدون طهارت است. در این حالت خوردن و آشامیدن کراهت داشته و نهی شده است. از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است:

«نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَنِ الْأَكْلِ عَلَى الْجَنَابَةِ وَقَالَ إِنَّهُ يُورِثُ الْفُقْرَ؛^۱ پیامبر صلی الله علیه و آله از خوردن در حال جنابت نهی می‌کرد و فرمود این کار باعث فقر و نیازمندی می‌شود.»

ب: آمیزش زیر آفتاب

در اسلام برای آمیزش جنسی شرایط و آدابی بیان شده است. یکی از نکاتی که در روایات به آن اشاره شده، جماع در محیط مسقف است؛ بنابراین توصیه، یکی از عوامل فقر که حتی در فرزندان به وجود آمده از این عمل نیز تأثیر گزار است، آمیزش جنسی در زیر آفتاب است. در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده:

«أَنَّ الْجِمَاعَ... مَعَ اسْتِقْبَالِ الشَّمْسِ بِدُونِ سِتْرِ يُورِثُ فَقْرَ الْوَلَدِ وَبُؤْسَهُ حَتَّى يَمُوتَ؛^۲ آمیزش جنسی در زیر خورشید بدون پوشش باعث فقر فرزند متولد شده و نیازمندی او تا هنگام مرگ می‌گردد.»

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳، ح ۴۹۶۸.

۲. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینییه، ج ۳، ص

اموری که بیان شد از مسائل بهداشتی است که در کاهش و بی‌برکتی رزق و روزی بی‌تأثیر نیستند، البته ممکن است موارد دیگری هم در روایات وجود داشته باشد که در این نوشته فقط به همین موارد بسنده می‌شود.

نتیجه:

در اسلام عوامل گوناگونی در رابطه با فقر بیان شده‌اند. یکی از این عوامل، رعایت نکردن برخی نکته‌های بهداشتی است. مطابق روایات توجه نداشتن به برخی توصیه‌های مرتبط با «بهداشت آب و غذا»، «بهداشت لباس»، «بهداشت خواب» موجب فقر و نداری افراد می‌شود. همچنین کثیفی منزل و جاروب کردن منزل در شب که از عوامل «بهداشت محل زندگی» هستند نقش به‌سزایی در زندگی مالی افراد دارند. این توصیه‌ها به همین‌جا ختم نشده و اهل بیت علیهم‌السلام سفارش‌هایی در مرتبط با «بهداشت اجابت مزاج» نیز دارند. خوردن غذا در حال اجابت مزاج و ادرار در حمام از این موارد به شمار می‌آیند. همچنین ایشان تذکراتی در موضوع نقش نداری و فقر در «بهداشت جنسی» بیان فرموده‌اند که از آن‌ها می‌توان به خوردن و آشامیدن در حال جنابت و آمیزش در زیر آفتاب نام برد. با دوری کردن و رعایت این موارد می‌توان از بی‌برکتی و کاهش رزق در زندگی جلوگیری به عمل آورد.

کلمات کلیدی: نکات بهداشتی روایات، کاهش رزق، بی برکتی، جنابت،
بهداشت منزل.

۳. عوامل معنوی کاهش رزق

پرسش:

بر اساس آموزه‌های اسلام رعایت امور معنوی مهم و کوتاهی در انجام آن‌ها دارای آثار منفی از جمله کاهش رزق و روزی می‌شود، آیا در مورد امور مادی نیز چنین است یعنی امور مادی وجود دارد که توجه نکردن به آن‌ها سبب کاهش رزق و روزی شود؟

پاسخ:

مقدمه:

تلاش و کوشش در جهت امرارمعاش موضوعی است که همه افراد درگیر آن هستند؛ اما برخی باوجود درآمد کافی، برکت را در زندگی خود نمی‌بینند. کاهش رزق و بی‌برکتی در آن موضوعی است که در آموزه‌های دینی علت‌های مختلفی برایش بیان شده است. برخی از این اسباب کم شدن روزی، مادی هستند. چنانچه افراد سعی کنند تا در زندگی خود این موارد را رعایت کنند، از قطع شدن رزق و بی‌برکتی در امان می‌مانند. در ادامه برخی از این عوامل بیان می‌شود.

۱. کسب حرام

یکی از اسباب بی‌برکتی در زندگی مادی، کسب حرام است. افرادی که به دنبال کاسبی حرام هستند، علاوه بر مادیون کردن خود در برابر خدا،

مردم و خانواده‌اش، بی‌برکتی را نیز در مال خود وارد می‌کند. در روایتی

از امام کاظم علیه‌السلام چنین نقل شده که:

«إِنَّ الْحَرَامَ لَا يَنْمِي وَ إِنَّمَا لَا يُبَارَكُ لَهُ فِيهِ وَ مَا أَنْفَقَهُ لَمْ يُوجَرْ عَلَيْهِ وَ مَا خَلَفَهُ كَانَ زَادَهُ إِلَى النَّارِ؛^۱ به‌راستی که حرام رشد نمی‌کند و اگر هم رشد کند خداوند بدان برکت نمی‌دهد و هر چیز حرامی را که کسی انفاق کند اجر و پاداشی در برابرش نمی‌گیرد و هر چه باقی بگذارد نیز توشه او برای رفتن به آتش دوزخ است.»

پس باطن مال حرام رشد نکردنی است و شاید به‌ظاهر شاهد زیادشدن مال حرامی شویم ولی این مال بی‌برکت بوده و در آخر گریبان گیر کاسب حرام، خانواده و اطرافیانش خواهد شد. در حدیثی از امام ششم علیه‌السلام آمده است: «كَثْرَةُ السُّحْتِ يَمْحَقُ الرِّزْقَ؛^۲ حرام خواری بسیار، روزی را از بین ببرد.»

در آموزه‌های اسلامی دو نوع کسب حرام مورد توجه ویژه قرار گرفته و در روایات تأکید فراوانی بر آن شده و از عوامل بی‌برکتی و فقر شمرده شده است. اولین کسب حرام، رباخواری است. ربا از گناهان بزرگی است که خداوند و اهل بیت علیهم‌السلام در آیات و روایات زیادی مردم را از آن نهی کرده‌اند. همچنان که نقل شده است شخصی از امام صادق

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۱۲۵، ح ۷.

۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۳۷۲.

علیه‌السلام در مورد معنای آیه «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ» (خداوند ربا را تباہ و صدقات را افزون می‌کند) پرسید و گفت: من می‌بینم کسی را که ربا می‌خورد و مالش افزون می‌شود. چگونه است؟

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: فَأَيُّ مَحَقٍ أَمْحَقُ مِنْ دَرَاهِمٍ رِبَاً يَمْحَقُ الدِّينَ فَإِنَّ تَابَ مِنْهُ ذَهَبَ مَالُهُ وَافْتَقَرَ^۱ کدام نابودی بالاتر است از یک درهم که دین را تباہ کند و اگر توبه هم بکند مالش را از دست می‌دهد و خود را فقیر می‌کند.»

بنابراین رباخواری موجب از بین رفتن دین و ایمان و فقر و نداری است. از دیگر کسب‌های حرام که عامل فقر و نداری خواهد شد، انبار غیرشرعی کالا و در اختیار مردم قرار ندادن آن‌هاست. باید توجه داشت که شاید به‌ظاهر محتکر اموالی را از این راه به دست می‌آورد ولی این مال بدون برکت بوده فایده‌ای برایش ندارد. در روایتی از پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله آمده است:

«الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ»^۲ به کسی که در پی کسب روزی می‌گردد، روزی داده می‌شود، ولی کسی که احتکار کند، ملعون است.»

همچنین امیرالمؤمنین علیه‌السلام در موضوع احتکار فرمودند:

۱. ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۷۹، ح ۴۰۰۵.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۱۶۵، ح ۶.

«الْمُحْتَكِرُ مَحْرُومٌ نِعْمَتُهُ؛^۱ احتکار کننده از نعمت محروم است.»

۲. خیانت در امانت

کسی که در امانت دیگران خیانت می‌کند، بی‌برکتی را در زندگی خود وارد کرده و خود را در تیررس فقر و فلاکت قرار می‌دهد. از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌روایت‌شده‌که:

«الْأَمَانَةُ تَجْلِبُ الرِّزْقَ وَالْخِيَانَةُ تَجْلِبُ الْفَقْرَ؛^۲ امانت‌داری رزق و روزی می‌آورد و خیانت در امانت فقر می‌آورد.»

۳. اسراف

اسراف‌کاری از دیگر اسبابی است که رزق را در زندگی کم‌رنگ می‌کند. در احادیثی نتیجه اسراف، فقر و ناداری عنوان‌شده‌است. در حدیثی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام نقل شده‌است:

«سَبَبُ الْفَقْرِ الْإِسْرَافُ؛^۳ باعث فقر و تنگدستی اسراف است.»

در روایتی دیگر از امام ششم علیه‌السلام بیان شده‌که:

«إِنَّ السَّرْفَ يُوْرِثُ الْفَقْرَ وَ إِنَّ الْقَصْدَ يُوْرِثُ الْغِنَى؛^۴ همانا اسراف، فقر و ناداری و میان‌ه‌روی، توانگری می‌آورد.»

۱. لینی واسطی، علی بن محمد، عیون‌الحکم و المواعظ (للشی)، ص ۲۶، ح ۲۸۹.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۱۳۳.

۳. لینی واسطی، علی بن محمد، عیون‌الحکم و المواعظ (للشی)، ص ۲۸۲، ح ۵۰۸۳.

۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۵۳، ح ۸.

۴. میانه‌روی نداشتن در مخارج

از دیگر عوامل مالی کاهش رزق، زیاده‌روی در خرج کردن است. کسی که بدون برنامه به هزینه می‌پردازد، دچار محرومیت خواهد شد. در روایتی از پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله آمده است که:

«مَنْ اقْتَصَدَ فِي مَعِيشَتِهِ رَزَقَهُ اللَّهُ وَ مَنْ بَدَّرَ حَرَمَهُ اللَّهُ؛^۱ هرکس در مخارج زندگی میانه‌روی کند خداوند او را روزی می‌دهد و هرکس تبذیر و ولخرجی کند خدا محرومش می‌کند.»

۵. قرض ندادن

مطابق آیات قرآن قرض دادن از اسباب افزایش روزی محسوب می‌شود.^۲ در روایات نیز اشاره شده که قرض دادن و به‌خصوص قرض وسایل منزل موجب افزایش رزق است^۳ اما در مقابل کسی که از قرض این امکانات خود جلوگیری کند، فقر خود را رقم زده است. به‌عنوان‌مثال امام باقر علیه‌السلام فرمودند:

«لَا تَمَانِعُوا قَرْضَ الْخَمِيرِ وَالْخُبْزِ فَإِنَّ مَعَهُمَا يُورِثُ الْفَقْرَ؛^۴ از قرض دادن

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۵۴، ح ۱۲.

۲. سوره بقره آیه ۲۴۵.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۳۱۵، ح ۴۷.

۴. ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۶۹، ح ۳۹۷۳.

نان و خمیر به همدیگر ممانعت نکنید چرا که این کار موجب فقر می‌شود.»

۶. رد کردن سائل

از عوامل دیگری که موجب بی‌برکتی در روزی می‌شود، رد کردن سائل و فقیر است. در احادیث آمده که دست رد زدن بر سینه سائل، موجب نداری می‌شود:

«وَرَدُ السَّائِلِ الذَّكَرِ بِاللَّيْلِ يُورِثُ الْفَقْرَ»^۱ رد کردن مرد فقیر در شب باعث فقر می‌شود.»

در این روایت به فردی که در شب درخواستی مالی دارد اشاره شده است. در اسلام به کسی که تا پاسی از شب هنوز نتوانسته به خواسته‌اش برسد و شاید باید باحالت خجالت و سرافکندگی به خانه برگردد اهمیت داده شده و بی‌توجهی به او مساوی قطع رزق در زندگی انسان می‌شود.

۷. پرداخت نکردن زکات

زکات از مهم‌ترین واجبات مالی هر انسانی است. البته برای این واجب مالی شرایط و آدابی وجود دارد. اهمیت ندادن به این حق موجب بی‌برکتی و پرداخت آن موجب زیاد شدن رزق می‌شود.^۲ در حدیثی از

۱. قتال نیشابوری، محمد بن احمد، *روضه الواعظین و بصیره المتعظین*، ج ۲، ص ۴۵۵.

۲. طوسی، محمد بن الحسن، *الأمالی (لطوسی)*، ص ۲۹۶، ح ۵۸۲.

امام باقر علیه السلام روایت شده که:

«إِذَا مَنَعُوا الزَّكَاةَ، مَنَعَتِ الْأَرْضُ بُرْكَتَهَا مِنَ الزَّرْعِ وَ الثَّمَارِ وَ الْمَعَادِنِ كُلِّهَا؛^۱ هرگاه مردم زکات خود را نپردازند، زمین برکت خود را از زراعت و میوه‌ها و معدن‌ها دریغ می‌دارد.»

۸. قطع رحم

صله رحم به معنای توجه و رسیدگی به اقوام است و قطع رحم درجایی است که فرد توجهی به نزدیکانش ندارد. دلیل این‌که ترک صله رحم عاملی مادی در کاهش رزق شمرده شده، ماهیت آن است چراکه صله رحم در واقع احسان و نیکوکاری مادی به اقوام است و آنچه امروز در بین مردم به دید و بازدید مشهور شده، صله رحم کامل نیست. در روایتی از امام رضا علیه السلام سفارش شده که: «صِلْ رَحِمَكَ وَ لَوْ بِشَرْبَةٍ مِنْ مَاءٍ وَ أَفْضَلُ مَا تَوَصَّلُ بِهِ الرَّحِمُ كَفُّ الْأَذَى عَنْهَا؛^۲ صله رحم کن و لو به یک جرعه آب باشد و بهتر چیزی که با آن صله رحم شود جلوگیری از آزار او (اقوام) است.»

بنابراین یکی از گناهان بزرگی که موجب کاسته شدن از رزق می‌شود، قطع رحم است. از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده که:

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۳۷۴.

۲. همان، ص ۱۵۱، ح ۹.

«قَطِيعَةُ الرَّحْمِ تُورِثُ الْفَقْرَ؛^۱ قطع رحم باعث فقر می شود.»

نکته‌ی قابل ذکر این که در روایات، صلہ رحم به عنوان عامل افزایش برکت در زندگی نیز معرفی شده است. در روایتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند کسی که دوست دارد روزی اش زیاد شود و مرگش به تأخیر بیفتد، صلہ رحم کند.^۲

۹. پرداخت نکردن حقوق مالی دیگران

برخی گناهان آثاری چندگانه در زندگی انسان‌ها دارند. یکی از آنها پرداخت نکردن حقوق مالی دیگران است. فردی که حقی را از کسی پایمال می کند، دچار حق الناس شده و در مقابل خداوند مسئول است. توبیخ و عذاب از آثار این کار او است؛ اما در کنار این، نتیجه دیگر کارش، بی برکتی است که گریبان گیر او می شود. از حضرت رسول صلی الله علیه و آله نقل شده است:

«مَنْ حَبَسَ عَنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ شَيْئًا مِنْ حَقِّ حَرَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَرَكَهَ الرِّزْقِ إِلَّا أَنْ يَتُوبَ؛^۳ هر که حقی از حقوق برادر مسلمان خود را به او نپردازد، خداوند، برکت روزی را بر او حرام گرداند، مگر آن که توبه کند.»

۱. طبرسی، علی بن حسن، مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۱۲۹.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۱، ص ۳۲، ح ۱۲.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، الأملی (للصدوق)، ص ۴۳۰، ح ۱.

نتیجه:

بسیاری از کارهای ما در زندگی علاوه بر آثار مستقیم، اثراتی دیگر مانند برکت یا بی‌برکتی را در پی دارد. در این نوشتار سعی شد تا آثار مادی کاهش رزق از میان روایات اهل بیت علیهم السلام، جمع‌آوری شود. «کسب حرام» و «خیانت‌کاری در امانت» از جمله عواملی هستند که انجام آن‌ها منجر به کاهش رزق و روزی می‌شود. «اسراف»، «میانه روی نکردن در مخارج» و «قرض ندادن» نیز از دیگر اسباب شمرده می‌شوند. باید توجه کرد که «رد کردن سائل»، «نپرداختن زکات»، «قطع رحم» و «پرداخت نکردن حقوق مالی سایرین» نیز از عوامل کاهش روزی معرفی شده‌اند. با اجتناب از این موارد می‌توان بی‌برکتی را از زندگی بیرون نموده و رزق بیشتر را از خداوند دریافت کرد.

کلمات کلیدی: کاهش رزق، کم شدن روزی، کسب درآمد، زندگی بابرکت، احتکار، کسب حرام، رباخواری.

۴. اعمال کاهنده رزق

پرسش:

با توجه به تعالیم و معارف اسلام، کدام یک از گناهان و یا حتی ترک کدام یک از مستحبات در کاهش و بی‌برکتی در رزق و روزی تأثیرگذار

هستند؟

پاسخ:

مقدمه:

مطابق برخی از احادیث معصومان علیهم‌السلام، دچار شدن به معصیت و همچنین انجام ندادن برخی دستورات دینی علاوه بر عقاب اخروی، تأثیراتی بر زندگی مادی انسان‌ها نیز دارد. کم شدن رزق و بی‌برکت شدن زندگی گوشه‌ای از این پیامدهای دنیایی است. در ادامه برخی از اعمالی که چنین نتایجی را در پی دارند بیان می‌شوند.

الف) انجام دادن گناه

از مهم‌ترین عوامل دینی کاهش رزق و روزی، انجام دادن گناه است. به جهت توصیه متعدد اهل‌بیت علیهم‌السلام به ترک گناه و بیان عواقب آن در عرصه زندگی مادی و معنوی، این عامل از مهم‌ترین عوامل تنگی معیشت محسوب می‌شود. در روایتی امیرالمؤمنین علیه‌السلام کمی رزق و حتی مصیبت‌های جانی را از تبعات گناه می‌دانند: «تَوَقَّوْا الذُّنُوبَ فَمَا مِنْ بَلِيَّةٍ وَلَا نَقْصِ رِزْقٍ إِلَّا بِذَنْبٍ حَتَّى الْخُدْشِ وَ النَّكْبَةِ وَ الْمُصِيبَةِ فَإِنَّ اللَّهَ

تَعَالَى يَقُولُ وَ مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ^۱؛ از گناهان پرهیز و دوری کنید، زیرا هیچ بلا و کمبود رزقی نیست، مگر آنکه به جهت گناهی باشد، حتی خدشه بر پوست، خوردن پا به سنگ و دیگر مصیبت‌ها. به راستی که خداوند می‌فرماید: آنچه از مصیبت‌ها و سختی‌ها به شما می‌رسد، به جهت آنچه است که با دست‌های خودتان انجام داده‌اید.

در روایتی دیگر از امام صادق علیه‌السلام آمده است:

«إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَنْوِي الذَّنْبَ فَيُحْرِمُ رِزْقَهُ^۲؛ بنده‌ای گناه می‌کند پس روزی او کاهش می‌یابد.»

امام ششم در روایتی دیگر می‌فرماید:

«إِنَّ الذَّنْبَ لَيُحْرِمُ الرِّزْقَ^۳؛ گناه باعث محرومیت از رزق است.»

همچنین پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌فرمودند: خداوند می‌فرماید: هر بنده -گنه‌کاری- را که بخواهم به بهشت وارد کنم، او را به مشکلات جسمانی دچار می‌کنم. اگر این مشکلات، کفاره گناهان او شدند -او را داخل بهشت کنم- وگرنه، رزق او را تنگ می‌سازم. اگر این تنگی و سختی در روزی، کفاره گناهان او شدند -او را داخل بهشت می‌کنم-

۱. ابن‌همام اسکافی، محمد بن‌همام بن‌سهیل، التمهیص، ص ۳۷، ح ۳۳.

۲. برقی، احمد بن‌محمد بن‌خالد، المحاسن، ج ۱، ص ۱۱۶، ح ۱۱۹.

۳. ابن‌حیون، نعمان بن‌محمد مغربی، دعائم‌الإسلام، ج ۲، ص ۱۴.

وگرنه، مرگ را بر او سخت می‌گیرم تا او بدون گناه، نزد من آید و سپس او را به بهشت داخل کنم.^۱

روایات دیگری نیز در این زمینه وجود دارد که به جهت طولانی نشدن بحث از پرداختن به آنها خودداری می‌شود. در ادامه برخی از گناهایی که در روایات به صورت ویژه موجب کاهش برکت و رزق دانسته شده بیان می‌شود:

۱. خوردن شراب

از گناهایی که مطابق احادیث، رزق را کم می‌کند، خوردن شراب است. در روایتی از پیامبر صلی‌الله علیه و آله آمده است:

«شُرِبُ الْخَمْرِ يَحْبِسُ الرِّزْقَ»^۲ خوردن شراب باعث حبس (از بین رفتن) رزق می‌شود.

۲. زنا

گناه دیگری که تأثیر مستقیمی بر روزی انسان دارد، رابطه‌ی نامشروع (زنا) است. در روایتی پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله در مورد زنا می‌فرماید:

«فِي الزَّانَا سِتُّ خِصَالٍ ثَلَاثٌ مِنْهَا فِي الدُّنْيَا وَ ثَلَاثٌ مِنْهَا فِي الْآخِرَةِ فَأَمَّا الَّتِي فِي الدُّنْيَا فَيَذْهَبُ بِالْبَهَاءِ وَيُعْجَلُ الْفَنَاءُ وَيَقْطَعُ الرِّزْقَ وَ أَمَّا الَّتِي فِي الْآخِرَةِ

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۴۴۶، ح ۱۰.

۲. حلوانی، حسین بن محمد بن حسن بن نصر، نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، ص ۳۷.

فَسَوْءُ الْحِسَابِ وَ سَخَطُ الرَّحْمَنِ وَ خُلُودٌ فِي النَّارِ؛^۱ در زنا شش خصلت است که سه خصلت آن در دنیا گریبان زانی را می‌گیرد و سه خصلت آن در آخرت، اما سه خصلت دنیوی: آبرو و حیثیت را می‌برد و مرگ را زودتر می‌رساند و روزی را قطع می‌کند و اما سه خصلت در آخرت: در محاسبه اعمال با او بدرفتاری می‌گردد و موجبات خشم و غضب خداوند منان را فراهم می‌سازد و در آتش جهنم جاودان می‌ماند.»

در روایت دیگری از امام رضا علیه‌السلام چنین آمده است:
 «أَنَّ الزَّانَا يُسَوِّدُ الْوَجْهَ وَ يُورِثُ الْفَقْرَ وَ يَبْتَرُ الْعُمُرَ وَ يَقْطَعُ الرَّزْقَ؛^۲ همانا زنا صورت را سیاه می‌کند، باعث ایجاد فقر می‌شود، عمر را کوتاه می‌کند و رزق را قطع می‌نماید.»

۳. ترک امر به معروف و نهی از منکر

از دیگر عوامل کم‌رنگ شدن برکت در زندگی افراد، ترک امر به معروف و نهی از منکر است. همچنان که پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله فرمودند: تا وقتی مردم امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و یکدیگر را در نیکی و تقوا، یاری می‌رسانند، در خیر و نیکی‌اند، آنگاه که چنین نکنند، برکت‌ها

۱. ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۷، ح ۵۷۶۲.

۲. منسوب به علی بن موسی، امام هشتم علیه‌السلام، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا

علیه‌السلام، ص ۲۷۵.

از آنان گرفته می‌شود و بعضی بر بعض دیگر مسلط می‌گردند و در زمین و در آسمان، هیچ یآوری نخواهند داشت.^۱

۴. نرفتن به جهاد

جهاد یکی از واجبات اسلامی است. ترک جهاد نیز از گناهان بزرگ و عامل فقر و ناداری است. در روایتی از پیامبر صلی‌الله علیه و آله آمده است:

«مَنْ تَرَكَ الْجِهَادَ أَبْسَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذُلًّا وَفَقْرًا فِي مَعِيشَتِهِ»^۲ کسی که جهاد را ترک کند، خداوند به او لباس ذلت و فقر در زندگی را می‌پوشاند.»

۵. سوءاستفاده از دین

از دیگر عوامل کم شدن رزق در احادیث، سوءاستفاده از دین در جهت کسب درآمد است.^۳ امام باقر علیه‌السلام به یکی از یاران خود فرمودند: «ما را وسیله کسب درآمد از مردم قرار مده؛ زیرا با این کار، خداوند بر فقر تو می‌افزاید».^۴

در روایتی امام صادق علیه‌السلام شیعیان را بر سه گروه تقسیم کردند و می‌فرمایند:

۱. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، ج ۶، ص ۱۸۱.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۲، ح ۲.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الأخبار، ص ۱۸۱، ح ۱.

۴. مفید، محمد بن محمد، الأمالی (المفید)، ص ۱۸۲، ح ۵.

«الشَّيْعَةُ ثَلَاثٌ مُحِبٌّ وَأَدُّ فَهُوَ مَنَا وَ مُتَزِينَ بِنَا وَ نَحْنُ زَيْنٌ لِمَنْ تَزَيْنَ بِنَا وَ مُسْتَاكِلٌ بِنَا النَّاسَ وَ مَنْ اسْتَاكَلَ بِنَا افْتَقَرَ!»^۱ شیعه سه گروه‌اند، دوست صمیمی که او از ماست و کسی که خود را با محبت ما آراسته است و ما موجب زینت اویم و کسی که به نام ما می‌خواهد از مردم نان بخورد و هر کس چنین کند فقیر و نیازمند می‌شود.»

ب) ترک برخی از امور غیر حرام

علاوه بر انجام دادن برخی از مُحَرَّمات، ترک برخی از امور (که شاید از کارهای حرام نیز نباشند) سبب کم شدن رزق و روزی می‌شود و برکت را از آن نعمت می‌برد؛ در ادامه به این موارد که برگرفته از احادیث معصومان علیهم‌السلام است، اشاره خواهد شد.

۱. سبک شمردن نماز

سبک شمردن و کوتاهی در خواندن نماز از اسبابی است که می‌تواند در روزی انسان تأثیرگذار بوده و آن را کاهش دهد. همچنان که در روایتی از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌آمده است که از چیزهایی که موجب فقر و نداری می‌شود، کم توجهی و سبک شمردن نماز است.^۲

۲. روی گردانی از ذکر

از عوامل تنگی معیشت و کم شده روزی، روی گردانی از ذکر خداوند

۱. ابن‌بابویه، محمد بن علی، الخصال، ج ۱، ص ۱۰۳، ح ۶۱.

۲. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۲۴.

است. خداوند در آیه ۱۲۴ سوره طه می‌فرماید: «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا؛ هر کس از یاد من دل بگرداند، در حقیقت، زندگی تنگ [و سختی] خواهد داشت.»

باید توجه داشت که ذکر نه فقط گفتن ورد و دعای خاص، بلکه هر چیزی است که در آن به‌نوعی خداوند مورد یاد و ستایش قرار گیرد.

۳. درخواست نکردن از خدا

گاهی افراد برای مسائل مادی خود به هرکسی رو می‌زنند، ولی از روزی دهنده‌ی اصلی که خداوند است رفع مشکل خود را نمی‌خواهند. در روایات اشاره شده که کسی که در امور زندگی‌اش از خداوند رفع مشکلش را نخواهد، به فقر دچار خواهد شد. امیرالمؤمنین علیه‌السلام در این موضوع می‌فرمایند:

«الْفَقْرُ يُخْرِسُ الْفَطْنَ عَنْ حُجَّتِهِ وَالْمَقْلُ غَرِيبٌ فِي بَلَدِهِ مَنْ فَتَحَ عَلَيَّ نَفْسَهُ أَبَا مِنْ الْمَسْأَلَةِ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَبَا مِنْ الْفَقْرِ؛^۱ شخصی که بر روی خود در خواش از مردم را بگشاید، خداوند بر روی او، دری از فقر خواهد گشود.»

در روایتی دیگر از امام صادق علیه‌السلام چنین آمده است:

۱. کراچکی، محمد بن علی، کنزالفوائد، ج ۲، ص ۱۹۳.

«مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ افْتَقَرَ؛^۱ فردی که از فضل خدا درخواست نکند، حتماً به فقر دچار می‌شود.»

کسی که به رزق خداوند بی‌اعتماد باشد و بر او توکل نکند، از برکت خداوند نیز بی‌بهره می‌شود. در حدیثی پرمعنا از امام رضا علیه‌السلام چنین آمده است:

خداوند عزّ و جلّ می‌فرماید: هر کس که نه بر من، بلکه بر مخلوق من تکیه کند، اسباب آسمان‌ها و زمین را برای او قطع می‌کنم. پس اگر از من چیزی بخواهد به او نمی‌بخشیم و اگر مرا بخواند پاسخش را نمی‌دهم و هر کس که نه بر بنده من، بلکه بر خود من تکیه کند، اسباب آسمان‌ها و زمین را پشتوانه رزق او قرار می‌دهم. پس اگر مرا بخواند پاسخش می‌دهم و اگر از من چیزی بخواهد، به او عطا می‌کنم و اگر از من پوزش بخواهد، از او درگذرم.^۲

۴. زود بیرون رفتن از مسجد

در مورد مسجد و احترام به آن آداب متعددی در روایات بیان شده است، همان‌گونه که رفتن به مسجد ثواب و آثار مثبتی دارد زود بیرون رفتن از مسجد هم عواقبی مانند کم شدن روزی را به دنبال دارد.^۳

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۷، ح ۴.

۲. علی بن موسی، امام هشتم علیه‌السلام، صحیفه الإمام الرضا علیه‌السلام، ص ۴۱، ح ۵.

۳. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۲۴.

پسندیده است که مؤمنان بعد از اعمال خود بدون دلیل در خارج شدن از مسجد عجله نکند.

۵. نخواندن نماز شب

از دیگر عواملی که بر رزق انسان تأثیر گزار است، نماز شب هست. در احادیث آمده است که نخواندن نماز شب موجب قطع رزق می‌گردد. حسین بن حسن کندی از امام صادق علیه‌السلام روایت کرده است: گاهی انسان دروغ می‌گوید و موجب آن می‌گردد که از روزی مقدرش محروم شود. عرض می‌کند: چگونه از روزی مقدر خود محروم می‌شود؟! (کنایه از اینکه دروغ گفتن چه ارتباطی با محروم شدن از روزی مقدر دارد؟!)، حضرت می‌فرماید: یکی از آثار سوء دروغ، محروم شدن از (فیض) نماز شب است و چون آدمی از نماز شب محروم ماند، از روزی مقدر (که نتیجه خواندن نماز شب است) بی‌نصیب گردد.^۱

۶. دوری کردن از علماء

از دیگر اسباب کاهش برکت در زندگی، دوری کردن از علماء و اهل دین است. در روایتی از پیامبر صلی‌الله علیه و آله آمده است:

«سَيَأْتِي زَمَانٌ عَلَى أُمَّتِي يَفْرُونَ مِنَ الْعُلَمَاءِ كَمَا يَفِرُّ الْغَنَمُ عَنِ الذَّنَبِ فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِتِلَاثَةِ أَشْيَاءَ الْأَوَّلُ يَرْفَعُ الْبِرَّكَهَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ؛^۲

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۴۲.

۲. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۳۰.

روزگاری بر امت من خواهد آمد که از علماء فرار می‌کنند همان‌گونه که گوسفند از گرگ فرار می‌کند. وقتی چنین شد، خداوند آن‌ها را به سه چیز مبتلا می‌کند که اولین آن این است که برکت از اموال آن‌ها می‌رود.»

نتیجه:

ترک برخی از امور دینی علاوه بر عواقب أُخروی، آثاری منفی دنیایی نیز در پی دارند. به‌عنوان مثال مطابق روایات گناه کردن علاوه بر جلب غضب الهی، موجب فقر و کاهش رزق نیز می‌شود. در روایات برخی گناهان به‌صورت ویژه مانع کسب برکت شمرده شده‌اند. خوردن شراب، زنا، ترک امر به معروف و نهی از منکر، نرفتن به جهاد و سوءاستفاده از دین نمونه‌هایی از این گناهان هستند. سبک شمردن نماز، روی گردانی از ذکر و درخواست نکردن از خدا، عوامل دینی دیگری هستند که می‌توانند در کم شدن و بی‌برکت رزق و روزی افراد تأثیر گزار باشند. همچنین در احادیث بیان شده که زود بیرون رفتن از مسجد، نخواندن نماز شب و دوری از علماء عوامل دیگری هستند که در تنگی معیشت نقش دارند.

کلمات کلیدی: کاهش رزق، کم شدن روزی، بی‌برکتی در کار، منبع یابی حدیث.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغه (ابن ابی الحدید)، محقق / مصحح: ابراهیم، محمد ابوالفضل، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق.
۲. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیہ، محقق / مصحح: عراقی، مجتبی، قم: دار سید الشهداء للنشر، ۱۴۰۵ق.
۳. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الإسلام، محقق / مصحح: فیضی، آصف، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۳۸۵ق.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ق.
۵. ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، عده الداعی و نجاح الساعی، محقق / مصحح: موحدی قمی، احمد، دارالکتب الإسلامی، ۱۴۰۷ق.
۶. ابن همام اسکافی، محمد بن همام بن سهیل، التمهیص، محقق / مصحح: مدرسه امام مهدی علیه السلام، قم: مدرسه الإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۴۰۴ق.
۷. ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی (للصدوق)، محقق / مصحح: ندارد، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶.

۸. ابن بابویه، محمد بن علی، *النخصال*، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.
۹. ابن بابویه، محمد بن علی، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، قم: دارالشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶ق.
۱۰. ابن بابویه، محمد بن علی، *معانی الأخبار*، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ق.
۱۱. ابن بابویه، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.
۱۲. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، *شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و درر الکلم*، محقق / مصحح: حسینی ارموی محدث، جلال الدین، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶.
۱۳. برقی، احمد بن محمد بن خالد، *المحاسن*، محقق / مصحح: محدث، جلال الدین، قم: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱ق.
۱۴. حلوانی، حسین بن محمد بن حسن بن نصر، *نزهه الناظر و تنبیه الناظر*، محقق / مصحح: مدرسه الإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، قم: مدرسه الإمام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۴۰۸ق.

۱۵. دیلمی، حسن بن محمد، *أعلام الدين في صفات المؤمنين*، محقق / مصحح: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۸ق.
۱۶. شعیری، محمد بن محمد، *جامع الأخبار (لشعیری)*، نجف: مطبعه حیدریه، بی تا.
۱۷. طبرسی، علی بن حسن، *مشکاه الأنوار في غرر الأخبار*، نجف: المكتبه الحیدریه، ۱۳۸۵ق.
۱۸. طوسی، محمد بن الحسن، *الأمالی (للطوسی)*، محقق / مصحح: مؤسسه البعثه، قم: دارالثقافه، ۱۴۱۴ق.
۱۹. طوسی، محمد بن الحسن، *تهذیب الأحكام (تحقیق خراسان)*، محقق / مصحح: خراسان، حسن الموسوی، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۲۰. علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، *صحیفه الإمام الرضا علیه السلام*، محقق / مصحح: نجف، محمد مهدی، مشهد: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق.
۲۱. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، *روضه الواعظین و بصیره المتعظین*، (ط - القدیمه)، محقق / مصحح: ندارد، قم: انتشارات رضی، ۱۳۷۵.
۲۲. کراجکی، محمد بن علی، *کنز الفوائد*، محقق / مصحح: نعمه، عبدالله، قم: دارالذخائر، ۱۴۱۰ق.

۲۳. کراجکی، محمد بن علی، معدن الجواهر و ریاضه الخواطر، محقق/مصحح: حسینی، احمد، تهران، المكتبة المرتضویه، ۱۳۹۴ق.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق/مصحح: غفاری علی اکبر و آخوندی، محمد، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۲۵. لیشی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (للیشی)، محقق/مصحح: حسنی بیرجندی، حسین، قم: دارالحديث، ۱۳۷۶.
۲۶. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، محقق/مصحح: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق
۲۷. مفید، محمد بن محمد، الأمالی (للمفید)، محقق/مصحح: استاد ولی، حسین و غفاری علی اکبر، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۲۸. منسوب به علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام، محقق/مصحح: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، مشهد: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۶ق.

دفتر تبلیغات اسلامی
حوزه علمیه قم

اشاره کردید که چند میلیون سؤال از شما شده است، غالباً خیلی از سؤال کننده‌ها جوان‌ها و دانشجوها هستند. این کار خوبی است، البته این سستی بوده که از قبل در حوزه وجود داشته است. ممکن است یک نفر سؤال کند اما این سؤال در ذهن هزار نفر باشد توصیه من در مورد این سؤال‌ها این است که اینها را تدوین کنید، چاپ کنید و به شکل‌های خوب در اختیار جوان‌ها و دانشجوها بگذارید و بگویید این سؤال‌ها شده، جواب‌های اینها است؛ به نظر یکی از کارهای واجب این است.

